

Vuorasolbmuidráđđi - Eldreráđdet Møtebok 03/23

Ávjuvárgaiddnu 50, N-9730 Kárášjohka

Telefon +47 78 47 40 00

Telefaks +47 78 47 40 90

samediggi@samediggi.no

www.samediggi.no

Følgende medlemmer møtte: **Parti** **Erstattes av:**
Inge Anders Svonni
Kristine Julie Eira
Laila Somby Sandvik

Følgende varamedlemmer **Parti**
møtte:
Annie Leonore Henriksen
Inga Pettersen Lindi AP/BB

Følgende medlemmer hadde **Parti** **Erstattes av:**
forfall:
Rávdna Anti
Toamma Bientie

Tid: 03.10.2023

Sted: Elgå

Saksliste:

Saksnr	Sakstittel	Saksordfører	Skyggesaksordfører
012/23	Referatsaker		
013/23	Sametingets eldrestrategi Sámedikki vuorasolbmuidstrategiija		
014/23	Høring - Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport Gulaskuddan – Duohtavuoda- ja soabadan soabahankommišuvnna raporta		
015/23	Stortingsmelding om samisk språk, kultur og samfunnsliv – Folkehelse og levekår i samiske områder Sturadiggedieđáhus sámegiela, kultuvrra ja servodaga birra – Álbmotdearvvašvuohta ja eallindillii sámi guovlluin		
016/23	Samiske representanter i fylkeseldrerådene Sámi áirasat fylkkavuorasolbmuidráđiide		
017/23	Kontakt med Sametingsrådet / Gulahallan Sámediggeráđiin		
018/23	Møte med Sametingets ungdomspolitiske utvalg Čoahkkin Sámedikki nuoraidráđiin		
019/23	Eldreråd ved de andre sametingene Vuorasolbmuidráđđi dain eará sámekkiin		
020/23	Riving av De Samiske Samlinger Sámiid Vuorká- Dávvir viesu gaikun		
021/23	Neste møte Boahhte čoahkkin		

012/23

Referatsaker/

03.10.2023 Vuorrasiidráddi - Eldrerådet

VR - 012/23:

Møte med Elgå språksenter
Bo trygt hjemme- reformen
Eldreombudets testament
Saminor 3
Referatsaker tas til orientering

013/23

Sámedikki vuorasolbmuidstrategiija/Sametingets eldrestrategi

03.10.2023 Vuorrasiidráddi - Eldrerådet

VR - 013/23:

Utkast til strategi er sendt eldrerådets medlemmer på mail.

Tidsplan og frister fremover:

Administrasjonens frist til Sametingsrådet: 20.10.2023

Sametingsrådets frist til plenum: 30.10.2023

I Sametingsrådet er det rådsmedlem Berit Marie E. Eira som har ansvar for eldrepolitikken, og følger opp strategien i rådet og til plenum.

Innspill fra eldrerådet til eldrestrategien

Møtesekretær: Inga Margrethe Eira Bjørn

Side 4 av 19

Mearrádus

Vuorasolbmuidráđđi guorahalai strategiijaplána árvalusa ja sádde siskkáldas cuiggodusaidda ja cealkámuša Sámediggeráđđái.

Vedtak

Eldreráđdet gjennomgikk forslag til strategier, og sender interne kommentarer og innspill til Sametingsráđdet.

014/23

Gulaskuddan – Duohtavuoda- ja soabadan soabahankommišuvnna raporta/Høring - Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport

03.10.2023 Vuorrasiidráđđi - Eldreráđdet

Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner ble ledet av Dagfinn Høybråten og besto av 11 andre fagpersoner, oppnevnt av Stortinget.

Kommisjonen avga sin rapport til Stortinget 1. juni 2023.

Granskningens formål var å legge grunnlag for anerkjennelse av samers og kvener/norskfinners erfaringer i møte med norske myndigheters politikk, og de konsekvensene disse erfaringene har hatt for dem som grupper og individer.

Mandatet beskriver tre oppdrag som kommisjonen skulle gjennomføre:

1. Det skal gjøres en historisk kartlegging som beskriver norske myndigheters politikk og virksomhet overfor samer og kvener/norskfinner både lokalt, regionalt og nasjonalt.
2. Virkningene av fornorskingspolitikken skal undersøkes. Kommisjonen skal se på hvordan fornorskingspolitikken har påvirket majoritetsbefolkningens syn på samer, kvener/norskfinner og undersøke betydninga av fornorskinga frem til i dag.
3. Foreslå tiltak som bidrar til videre forsoning.

Rapporten er oversendt kontroll- og konstitusjonskomiteen for videre behandling. I arbeidet vil komiteen involvere de berørte gruppene og alle relevante komiteer.

Punktmerkede tiltak under kapittel 26 – Tiltak i rapporten *Sannhet og forsoning*:

Pilar 1: Kunnskap og formidling

- Kommisjonen foreslår et nasjonalt kompetansesenter om fornorskingspolitikk og urett, med ansvar for forskning, dokumentasjon, formidling og forsoningsarbeid.
- Kommisjonen foreslår at kunnskapsformidling om fornorskingspolitikken og dens konsekvenser styrkes i undervisningen i grunnskole, i videregående skole og ved høyskoler og universiteter.
- Kommisjonen oppfordrer myndighetene og relevante institusjoner til å følge med på prosesser og å utvikle tiltak i lys av funn som også de øvrige kommisjonene i Norden kommer frem til i årene som kommer.

Pilar 2: Språk

- Kommisjonen foreslår en nasjonal satsing på gjennomgående språkopplæring for kvensk og samiske språk fra barnehage til voksenopplæring.
- Kommisjonen foreslår en målrettet satsing på og en synliggjøring av kvensk og samiske språk i offentligheten.

- Kommissjonen foreslår et nordisk initiativ for å styrke det grenseoverskridende samarbeidet om språk, språkutdanning, læremiddelproduksjon og språkrevitalisering.
- Kommissjonen foreslår at det utvikles en handlingsplan for kvensk språk for å få opp antall språk- brukere, slik at kvensk på sikt kan løftes fra del II til del III i minoritetsspråkpakten.
- Kommissjonen viser til NOU 2016: 18 Hjertespråket og foreslår at det utarbeides en overordnet strategi for å oppnå språklig likestilling innen oppvekst og utdanning, helse og omsorg, og Rapport til Stortinget 2022–2023 forvaltning og justis, tilpasset samiske språk.

Pilar 3: Kultur

- Kommissjonen foreslår en omfattende og langsiktig nasjonal satsing på samisk, kvensk/norskfinsk og skogfinsk kultur som en del av forsoningsarbeidet.
- Kommissjonen foreslår å styrke de økonomiske rammene for samiske, kvenske og skogfinske kulturnæringer og -institusjoner.
- Kommissjonen oppfordrer nasjonale institusjoner til å etablere tettere samarbeid med samiske, kvenske og skogfinske institusjoner, og til å bidra til synliggjøring, ivaretagelse og formidling av samisk, kvensk/norskfinsk og skogfinsk kultur.
- Kommissjonen foreslår en styrking av det grenseoverskridende samarbeidet om samisk, kvensk og skogfinsk kultur.

Pilar 4: Forebygging av konflikter

- Kommissjonen slutter seg til forslagene fra Ytringsfrihetskommisjonen (NOU 2022: 9) til tiltak for å motvirke hat og diskriminering overfor urfolk og minoriteter.
- Det bør utredes et permanent rådgivende organ for regjeringen i saker som angår nasjonale minoriteter, herunder former for medbestemmelse.
- Kommissjonen oppfordrer til en kartlegging av eiendoms- og bruksrettigheter i områdene utenfor Finnmárku/Finmark/Finmarkku i tråd med folkeretten. Denne må omfatte retten til reinbeite utenfor dagens reinbeitedistrikt og nasjonale minoriteters bruksrettigheter etter hevd og alder tids bruk.
- Kommissjonen viser til NOU 2007: 13 Den nye sameretten og NOU 2008: 5 Retten til fiske i havet utenfor Finmark og oppfordrer til at forslagene i disse utredningene følges opp.
- Kommissjonen foreslår en samlet gjennomgang av reindrifens arealsituasjon og betydning for samisk kultur.

Pilar 5: Implementering av regelverk

- Som et ledd i Stortingets kontroll med forvaltningen bør det settes i gang en gjennomgang av manglende implementering av vedtak i det minoritetspolitiske feltet.
- Kommissjonen oppfordrer myndighetene til å styrke opplæringen om samer, kvener og skogfinner og deres rettigheter for offentlig ansatte.
- Kommissjonen oppfordrer universitets- og høyskolesektoren til å tilby flere studenter undervisning om urfolk og nasjonale minoriteter.

26.9 Kommisjonens forslag til tiltak

I arbeidet med tiltak har kommisjonen tatt utgangspunkt i målet om et mer forsonet samfunn preget av språklig, kulturell og identitetsmessig likeverd. For å få til dette er det behov for en bred mobilisering i hele samfunnet. Gjennom kommisjonens rapport har samfunnet som helhet fått et bredt og samlet kunnskapsgrunnlag om fornorskingspolitikken og dens konsekvenser.

Kommisjonens rapport viser at fornorskingspolitikken har hatt alvorlige konsekvenser for skogfinners, kveners/norskfinners og samers mulighet til fortsatt å eksistere som egne etniske grupper. Fornorsking i form av tap av språk og kultur har over lang tid ført til at skogfinnenes, samenes og kvenenes kultur er hardt presset. En slik utvikling er særlig alvorlig ettersom Norge har et særskilt folkerettslig ansvar overfor samene, kvenene/norskfinnene og skogfinnene.

Ulike samfunnsaktører som er berørt av kommisjonens gransking av fornorskingspolitikk og fornorsking, har et selvstendig ansvar for å ta et oppgjør med egen historie og praksis og slik legge til rette for forsoning. Offentlige institusjoner i alle samfunnssektorer og på alle forvaltningsnivåer bør vurdere hvordan de kan bidra til forsoning, i lys av de funn denne rapporten dokumenterer. Det samme gjelder sivilsamfunnets ulike aktører innen frivillighet, kunst og kultur, religion og livssyn. Det er kommisjonens vurdering at disse aktørene samlet og hver for seg representerer et stort potensial for forsoning.

Kommisjonen har valgt å konsentrere sine forslag til tiltak for forsoning om noen brede hovedsatsinger basert på de funn og konklusjoner som fremgår av kommisjonens rapport, og som det foreslås at Stortinget tar stilling til. I tillegg viser kommisjonen til det brede tilfanget av mulige tiltak som de ulike miljøene har spilt inn i prosessen, dokumentert i denne rapporten.

Kommisjonen foreslår både videreføring og styrking av eksisterende tiltak og nye tiltak for videre

Sametinget inviterer det samiske samfunnet til å delta i høring om Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport. Høringsfrist: 30. september 2023. Alle hørings svar til Sametinget går gjennom en saksbehandler før de blir lagt ut på våre nettsider. Hørings svar som inneholder sensitive personopplysninger, trusler eller æreskrenkelser blir ikke publisert. Sametingets plenum skal behandle rapporten i sin helhet. I den forbindelse ber sametingsrådet om innspill fra det samiske samfunnet om rapportens innhold og de forsonende tiltakene. Høringen er åpen for alle. Høringsbrev er i første omgang sendt ut til direktetilskuddsmottakere på Sametingets budsjett, men vil bli distribuert til flere organisasjoner og etater i god tid før høringsfristen.

VR - 014/23:

Vedtak

26.9.1 Pilar 1: Kunnskap og formidling

Uttalelse:

Sametingets eldreråd støtter kommisjonens forslag om opprettelse av et kompetansesenter, som vi mener bør være tilknyttet et universitet eller høgskole i Nord Norge. Der er svært viktig med informasjonsarbeid. Spesielt er det viktig å informere allmennheten om hvilke rettigheter den samiske befolkningen har og ikke har. Vi har inntrykk av at befolkningen generelt har misforstått og tror at samer har spesielle rettigheter i mye større grad enn de i virkeligheten har. Denne misforståelsen skaper «sjalusi» og hevnløst som igjen fører til diskriminering og hets på grunnlag av etnisitet.

Samisk sykepleierutdanning bør styrkes for å få større omfang av antall sykepleiere med samisk språk- og kulturkompetanse. Utdanningen bør også gjøres til en allsamisk utdanning.

26.9.2 Pilar 2: Språk

Uttalelse:

Sametingets eldreråd mener at samisk språk har vært altfor lite synlig i offentligheten. Øyet er ikke like

vant til å se samisk skriftlig like lett som for eks. norsk skriftlig siden det er altfor få publikasjoner på samisk. Sametingets eldreråd har uttalt i forbindelse med NOU 2026:18 Hjertespråket at det må gis mye større mediastøtte til samiske aviser for å få flere avisutgivelser med større hyppighet for å få skriftlig samisk mer synlig. Det er bra at Ávvir skriver på nordsamisk, men bevilgningene burde bli større slike at de har økonomi for også å kunne skrive på de andre samiske språkene. Etter hvert som kompetansen i velferdsteknologi blant den eldre samiske befolkningen øker, kan de eldre gå mer over til digitale publikasjoner, men avisutgiverne trenger flere ressurser til produksjon av digitale, samiske utgivelser.

Det er nødvendig at det kommer flere informasjonsskilt på samisk i offentlige bygg i kommuner, fylker og i statlige institusjoner. Private firmaer bør også oppfordres til å skilte på samisk f.eks. i butikker. Og så bør det oppføres masse flere veiskilt på samisk.

De samiske TV-nyhetsendingene som nå har en varighet på ca. 15 minutter i NRK1 fra mandag til fredag, burde mer enn fordobles. Egentlig burde det være en egen samisk TV-kanal slik at man kunne få egne tilpassete programmer spesielt for eldre.

Det vises til FAB-studiet (Fitness, Ageing and Bilingualism) som mener å ha funnet ut at dersom vi har to språk i hodet, bruker vi hjernen på en annen måte enn hvis vi er enspråklige. Videre sier de at det er bevisst at tospråklige kan gjøre kognitive ting bedre enn enspråklige og at språkvøvinger gir bedre kognitiv kontroll. Fokus og kognitive funksjoner blir bedre opprettholdt når vi snakker to språk. Mange tospråklige foreldre er usikre på hvilket språk eller om de skal lære sitt nyfødte barn et eller flere språk. Med hensyn til langsiktig tenkning, er det nødvendig å gi nybakte foreldre bedre informasjon allerede før barnet blir født, for at de skal være parate og kunne planlegge å lære barna flere språk allerede før barnet kommer til verden.

Når vi vet at det er mangel på samisktalende helsearbeidere, så burde det innføres flere samiske kvoteplasser på legestudier (medisinstudier), tannlegestudier, sykepleierutdanningen og ellers til utdanning av helsefagarbeidere.

Det er nødvendig å etablere en fast fjernkonsultasjonsordning med samisktalende leger.

26.9.3 Pilar 3: Kultur

Uttalelse:

Sametings eldreråd mener at det bør innføres en egen «samisk kulturell spaserstokk» gjerne administrert av Sametinget. Samiske eldre må sikres et omfattende profesjonelt tilbud av kunst og kultur av høy kvalitet. Tilbudet kan tilpasses på møteplasser der eldre samer befinner seg, enten de er hjemmeboende eller er på institusjon. Dette kan føre til økt samarbeid mellom den samiske kultursektoren og omsorgssektoren.

Det er viktig med grenseoverskridende kulturarbeid.

De samiske kulturfestivalene bør styrkes økonomisk fordi de betyr samlende for urbefolkningene og spesielt for samene i alle land. I Norge har vi også et nasjonalt samisk teater som turnerer i Norge og i andre land og sprer kunnskap om samene. Teatret bør ha en trygg økonomi. Kommuner bør gi en innføring om samisk språk og kultur til sine ansatte.

Samer som sitter i fengsler, burde som fritidssysself kunne tilbys samisk håndverk som f.eks. lage guksier/trekopper, trefat, frynse tørkler eller lignende.

26.9.4 Pilar 4: Forebygging av konflikter

Uttalelse:

Sametingets eldreråd mener det er bra at vi har ytringsfrihet i Norge for at vi skal kunne ytre oss offentlig om for eksempel politikk og samfunnsliv, men ifølge Ytringsfrihetskommisjonens rapport er det kun et mindretall av de som skriver som benytter seg av den muligheten. Mange mennesker som skriver på sosiale plattformer, kommer med hatefulle ytringer med rasistisk innhold om andre folkeslag. Det bør være pliktig informasjon på skoler og arbeidsplasser om loven som forbyr hatefulle ytringer mot folk med annen etnisk opprinnelse.

26.9.5 Pilar 5: Implementering av regelverk

Uttalelse:

Sametingets eldreråd mener at det bør innføres et samisk språkombud som skal være en «vaktbikkje» for å passe på at språkloven følges av offentlige organer. Ombudet skal kunne arbeide for å utvikle og verne og forbedre samisk språkbruk.

Mearrádus

26.9.1 Pilára 1: Máhttu ja gaskkusteapmi

Cealkámuš:

Sámedikki vuorasolbmuidráđdi doarju kommišuvnna evttohusa ásahit gelbbolašvuodaguovddáža, man mii oaivvildit berre leat čadnon muhtun universitehtii dahje allaskuvlii Davvi-Norggas. Doppe lea diehtujuohkinbargu hui dehálaš. Earenoamážit lea dehálaš álbmogii mitalit makkár vuoigatvuodát sámi álbmogis leat ja eai leat. Mis lea dat dovdu ahte álbmot obbalaččat lea ipmirdan boastut ja jáhkket sápmelaččain leat mihá eanet earenoamáš vuoigatvuodát go mat sis duohtavuodas leat. Dát boastuipmárdus dagaha “gáđašvuoda” ja mávssahanmiela mii fas buktá vealaheami ja cielaheami čearddalašvuoda vuodul.

Sámi buohccidivššároahppu berre nannejuvvot vai šaddet eanet buohccidivššárat geain lea sámi giella- ja kulturgelbbolašvuoha. Oahppu berre maiddái dahkkot oppasámi oahppun.

26.9.2 Pilára 2: Giella

Cealkámuš:

Sámedikki vuorrasiidráđdi oaivvilda sámegiela leamašan beare unnán oidnosis almmolašvuodas. Čalbmi ii leat seamma ládje hárvánan oaidnit sámegiela čálalaččat go omd. dárogiela, go leat beare unnán publikašuvnnat sámegillii. Sámedikki vuorrasiidráđdi lea addán cealkámuša NÁČ 2026:18 Váibmogiela oktavuodas, ahte ferte addojuvvot mihá eanet mediadoarjja sámi áviissaide vai oazžu eanet ja dávjjit aviisaalmmuhemiid, vai čálalaš sámegiella boahtá eambo oidnosii. Lea buorre go Ávvir čállá davvisámegillii, muhto ruhtajuolludeamit berreše lasihuvvot vai sis lea ekonomijja čállit maiddái eará sámegielaide. Dadistaga go čálgoteknologiija gelbbolašvuoha lassána vuorraset sámi álbmogis, de vuorasolbmot sáhttet eambo sirdit digitála publikašuvnnaide, muhto aviisaalmmuheaddjit dárbbasit eanet resurssaid buvttadit digitála, sámi almmuhemiid.

Lea dárbu oazžut eanet informašuvdnagalbbaid sámegillii suohkaniid, fylkkaid ja stáhtalaš ášahusaid almmolaš visttiide. Priváhta fitnodagaid berre maid ávžžuhit galbet sámegillii omd. rámbuvrrain. Ja berrejit cegejuvvot olu eanet gaidnogalbbat sámegillii.

Sámegiel Tv-ođassáddagat mat dál bistet sullii 15 minuhta NRK1:s mánnodagas bearjadahkii, berreše eambo go duppalastojuvvot. Rievtti mielde berrešii leat sierra sámi Tv-kanála vai sáhtášii oazžut sierra heivehuvvon prográmmaid vásedin vuorasolbmuide.

Čujuhuvvo FAB-dutkosii (Fitness, Ageing and Bilingualism) mii oaivvilda gávnahan ahte jus mis leat guokte giela oaivvis, de mii atnit jierpmi áibbas eará vugiin go jus mii leat ovttagielagat. Viidáseappot sii dadjet ahte lea duođaštuvvon ahte guovttegielagat sáhttet dahkat kognitiivvalaš doaimmaid buorebut go ovttagielagat ja ahte giellahárjehallamat addet buoret kognitiivvalaš kontrolla. Fokuseren ja kognitiivvalaš funkšuvnnat buorebut bisuhuvvojit go mii hupmat guokte giela. Ollu guovttegielat váhnemat leat eahpesihkkarat goappá giela galget atnit dahje galget go aiddoriegádan mánnái oahpahit ovttá vai mánga giela. Guhkesáigge jurddašeami dáfus, de lea dárbu addit aiddošaddan váhnemiidda buoret dieđuid juo ovdalgo mánná riegáda, vai sii leat gergosat ja sáhttet plánet mánáide oahpahit mánga giela juo ovdalgo mánná riegáda.

Go mii diehtit ahte váilot sámegielat dearvvašvuodabargit, de berreše áshuvvot eanet sámi earresajit doavttiroahpuin (medisiidnaoahpuin), bátnedoavttiroahpuin, buohccidivššároahpus ja muđui dearvvašvuodafágabargiid oahpuide.

Lea dárbu ásahit fásta gáidduskonsultašuvdnaortnega mas leat sámegielat doaktárat.

26.9.3 Pilára 3: Kultuvra

Cealkámuš:

Sámedikki vuorrasiidráđđi oaivvilda ahte berre ásaht sierra “sámi kultuvrralaš vázzinsoappi” man áinnas Sámediggi hálddašivččii. Sámi vuorrasiidda ferte sihkkarastit viiddis profeššunella dáidda- ja kulturfálaldaga mas lea alla kvalitehta. Fálaldaga sáhtta heivehit deaivvadanbáikkiin gos vuoras sápmelaččat leat, orožit dál ruovttus dahje ásaht. Dát sáhtta mielddisbuktit eanet ovttasbarggu gaskal sámi kultursuorggi ja fuolahussuorggi.

Rádjersttieddji kulturbargu lea dehálaš.

Sámi kulturfestiváldaid berre nannet ekonomalaččat danin go dain lea čohkkejeaddji mearkkašupmi álgoálbmogiidda ja earenoamážit buot riikkaid sápmelaččaide. Norggas mis lea maiddá nationála sámi teáhter mii gierdomátkkiid čađaha Norggas ja eará riikkain ja lávdada máhtu sápmelaččaidda birra. Teáhteris berre leat sihkkaris ekonomija. Suohkanat berrejit mitalit sámi giela ja kultuvrra birra iežaset bargiide.

Sápmelaččaide, geat čohkkájit giddagasain, berrešii astoáiggedoaimman sáhttit fállat sámi giehtaduoji nugo omd. duddjot guvssiid/muorragohpuid, muorrafáhtaid, riessat liinniid dahje sullasaččaidda.

26.9.4 Pilára 4: Konflikttaid eastadeapmi

Cealkámuš:

Sámedikki vuorrasiidráđđi oaivvilda buorren go mis Norggas lea cealkinfriddjavuohta, vai mii almmolaččat sáhttit cealkit ovdamearkka dihte politihka ja servodateallima birra, muhto cealkinfriddjavuođakommišuvnna raportta mielde geavahit dušše unnitlohku čálliolbmuid dan vejolašvuođa. Oallugat geat čállet sosiála vuogádagain, čállet vaššás cealkámušaid main lea rasisttalaš sisdoallu eará álbmotčearddaid birra. Skuvllain ja bargosajiin berre leat geatnegahtton juohkit dieđuid lága birra mii gielddá vaššicealkámušaid olbmuid vuostá geain lea eará čearddalaš duogáš.

26.9.5 Pilára 5: Njuolggadusmearrádusaid sajusteapmi

Cealkámuš:

Sámedikki vuorrasiidráđđi oaivvilda ahte berre ásahtuvot sámi giellaáittardeaddji mii lea “váktabeanan”, ja mii goziha ahte almmolaš orgánat čuvvot giellalága. Áittardeaddji galgá sáhttit bargat ovddidan, suddjen ja buoridan dihtii sámi giellageavaheami.

015/23

Stuoradiggedieđáhus sámegeiela, kultuvrra ja servodaga birra – Álbmotdearvvašvuohta ja eallindillii sámi guovlluin/Stortingsmelding om samisk språk, kultur og samfunnsliv – Folkehelse og levekår i samiske områder

03.10.2023 Vuorrasiidráđđi - Eldrerådet

Regjeringen legger frem en årlig Stortingsmelding om samisk språk, kultur og samfunnsliv. I melding for 2024 er tema *folkehelse og levekår i samiske områder*.

Hvordan fremme folkehelse og levekår i samiske områder? Vi ber om innspill!

Helse- og omsorgsdepartementet og Kommunal- og distriktsdepartementet ønsker innspill til den årlige stortingsmeldingen om samisk språk, kultur og samfunnsliv som i 2024 skal handle om folkehelse og levekår i samiske områder. I tillegg til å ha innspillmøter ulike steder i landet ønsker vi også skriftlige innspill til arbeidet med meldingen.

Regjeringen la i mars 2023 fram Meld. St. 15 (2022-2023) Folkehelsemeldinga – Nasjonal strategi for utjamning av sosiale helseforskjeller. I folkehelsemeldingen peker regjeringen ut samfunnsrettede tiltak for å fremme god helse i befolkningen og å utjevne sosiale helseforskjeller.

Denne meldingen utgjør den tematiske rammen for stortingsmeldingen om folkehelse og levekår i samiske områder. Vi ønsker fortrinnsvis innspill om utfordringer, ressurser og tiltak av forebyggende og helsefremmende karakter. Dette kan være tiltak for å fremme god psykisk helse og livskvalitet, gode levevaner, styrket helsekompetanse og annet. Innspill om utvikling av helsetjenestetilbudet i samiske områder ønsker vi i andre sammenhenger.

Vi ønsker særlig innspill om:

Hva er spesielle folkehelse- og levekårsutfordringer i samiske områder?

Hvilke positive ressurser i samisk kultur og samfunnsliv kan styrkes på måter som gir god helse?

Hvor egnet er den generelle folkehelsepolitikken for å fremme helse i den samiske befolkningen, og hvilke tilpasninger trengs?

Hva kan regjeringen bidra med for å fremme folkehelse og levekår i samiske områder?

Stortingsmeldingen skal legges fram våren 2024. Vi ber om innspill til meldingen innen 15. oktober 2023

Ráđđehus ovddida juohke jagi Stuoradiggedieđáhusa sámi giela, kultuvrra ja servodateallima birra. 2024 dieđáhusas lea fáddá álbmotdearvvašvuolta ja eallineavttut sámi guovlluin.

Movt ovddidit álbmotdearvvašvuoda ja eallindili sámi guovlluin? Mii dáhttet cealkámušaid dása!

Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta ja Gieldda- ja guovlludepartemeanta háliidit ahte buvttat cealkámuša dan jahkásaš stuoradiggedieđáhussii, mii lea sámegiela, sámi kultuvrra ja servodateallima birra, mii 2024:s galgá leat sámi guovlluid álbmotdearvvašvuoda ja eallindiliid birra. Lassin dasa ahte doallat cealkámuščoahkkimiid iešguđet báikkiin riikkas, de háliidit mii maiddá ahte bohtet čálalaš cealkámušat dieđáhusbargui.

Ráđđehus almmuhii njukčamánu 2023 stuoradiggedieđáhusa Meld. St. 15 (2022-2023) Folkehelsemeldinga – Nasjonal strategi for utjamning av sosiale helseforskjeller (Álbmotdearvvašvuodadieđáhus – Nationála strategijja dásset sosiála dearvvašvuodaerohusaid). Álbmotdearvvašvuodadieđáhusas árvala ráđđehus servodateivehuvvon doaimmabijuid buori dearvvašvuoda ovddideami várás álbmogis ja dássten várás sosiála dearvvašvuodaerohusaid. Dát dieđáhus lea temáhtalaš rámmán stuoradiggedieđáhussii sámi guovlluid álbmotdearvvašvuoda ja eallindiliid birra. Mii háliidivččiimet vuosttažettiin cealkámušaid hástalusaid, resurssaid ja doaimmabijuid birra, mat sáhttet eastadit ja ovddidit dearvvašvuoda. Dat sáhttet leat doaimmabijut, maiguin ovddida buori psyhkalaš dearvvašvuoda ja eallinkvalitehta, buriid eallindábiid, buorida dearvvašvuodagelbbolašvuoda ja eará. Cealkámušaid das movt ovddida dearvvašvuodafálaldagaid sámi guovlluin háliidit mii eará oktavuodain.

Mii háliidit earenoamážiid cealkámušaid daid birra:

Mat leat sámi guovlluin earenoamáš álbmotdearvvašvuoda- ja eallindillehástalusat?

Makkár buriid beliid sámi kultuvrras ja servodateallimis sáhtta nannet, mat dagahit buori

dearvvašvuođa?

Man bures heive dat obbalaš álbmotdearvvašvuođapolitiikka ovddidit dearvvašvuođa sámi álbmogis, ja makkár heiveheamit dárbbášuvvojit?

Maid sáhhtá ráđđehus dahkat vai buorida álbmotdearvvašvuođa ja eallindili sámi guovlluin?

Stuoradiggedieđáhus galgá biddjot ovdan giđđat 2024:s. Mii dáhttut cealkámušaid mañemusat golggotmánu 15.beavvi 2023.

VR - 015/23:

Vedtak

Innspill fra Sametingets eldreråd.

Sametingets eldreråd peker på noen spesielle utfordringer:

- **Mangel på fagpersoner med samisk språk- og kulturkompetanse i helse og sosialsektoren kan gi helseplager**

Det er vanskelig for samiskspråklige å kommunisere med fagpersoner som ikke behersker samisk, og spesielt i helsesektoren kan dette ha svært store negative konsekvenser, i verste fall med dødelig utfall.

Det er et stort behov for å rekruttere ansatte som har samisk språk- og kulturkompetanse. Tolketjenesten for fagpersoner er dårlig utbygd. Ikke heldig at pårørende ofte brukes som tolk. Ansatte med geriatrisk kompetanse er svært mangelfull.

Svekket fastlegeordning betyr mer utstrakt bruk av vikarer i helse- og omsorgstjenesten. Nå når «Nordsjømodellen» benyttes i stor skala spesielt i nord norske bygder, betyr det at man må oppsøke fastlegens vikar dersom man er uheldig og blir syk i fastlegens friperiode.

Mange har traumer etter den sterke 100-årige fornorskingsperioden. Dette kan gå ut over folkehelsen til den samiske befolkningen.

- **Mobilitet.**

På bygder og på små steder er kollektivtransporttilbudet på et minimum. Dette skaper store problemer for de eldre som ofte isolerte. De kommer seg ikke ut, hverken for å utføre nødvendige ærender som for eks. handle, til frisøren, tannlegen mm eller delta på noe sosialt, for eks. eldretreff eller foreningsmøter. De som har pårørende, tyr gjerne til dem for å komme seg av gårde. Et lite mindretall av eldre har TT-kort (tilpasset transportkort).

Mange kjører sin egen bil til de er langt opp i årene, men en god del samiske eldre kvier seg for å fornye førerkortet når de er redd for at de ikke behersker så godt norsk at vil oppfylle kompetansekravene i den kognitive testen som ikke er på samisk.

- **Ensomhet.**

Det sies at ensomhet er den nye folkesykdommen.

Mange eldre folk bor alene og har mindre sosial kontakt med omverdenen. Stor

fraflytting fra bygder til større byer har ført til at mange folks barn og nære slektninger bor langt unna. «Bo trygt hjemme»-reformen fører til forlenget alenetid når flere skal bo lengre hjemme. For samer som er opplært til å klare seg sjøl lengst mulig, vil ensomhetstiden kanskje vare enda lengre enn for folk flest. For folk som har behov for hjemmesykepleie, vil velferdsteknologiske hjelpemidler også bety mindre hyppig besøk av sykepleiere.

I noen byer og større tettsteder er det en del hjemmeboende samisktalende eldre som savner en organisert besøktjeneste av folk som behersker samisk.

Kvalitetsreformen "Leve hele livet" baserer seg på frivillighet. Det er utfordrende for frivillige organisasjoner med begrensede midler, å drive forskjellige tiltak for eldre, som for eks. eldretreff eller andre fysiske møteplasser.

Utenforskap.

Det er redusert eller dårlig digital kompetanse hos svært mange samiske eldre, kanskje allerede fra 60 års-alderen og oppover. Det som gjør det enda vanskeligere å oppnå god kompetanse, er at de digitale hjelpemidlene og velferdsteknologi ofte ikke behersker samisk. Svært mange klarer ikke å bruke hjemmesidene til Helsenorge, Altinn, Nav, Digipost mm eller benytte seg av nødvendige banktjenester mm. Alt dette fører til utenforskap eller utstrakt bruk av enten pårørende eller uheldigvis av tilfeldige, kanskje noen ganger uærlige hjelpere.

Vold og overgrep

Vold og overgrep i nære relasjoner er også en utfordring blant samiske eldre.

Fysisk trening.

Fysisk trening er viktig for alle aldre, men det er kanskje enda mer nødvendig for eldre å drive med jevnlig øvelser. Det er en stor utfordring å få folk, spesielt eldre til å drive med øvelser som forhindrer at man blir stiv og støl.

Ernæring.

Overvektighet er en folkesykdom som dessverre gjelder alle aldre, men mange er også underernærte fordi de ikke sjøl kan lage ernæringsrik mat. Mange lever bare av brødmatt og sløyfer ofte middagsmat.

Demens.

Demens er tabubelagt hos den samiske befolkningen. Det finnes ikke begrep for demens i samisk språk. Demens skjules av pårørende og mange ganger så lenge at pårørende er helt utslitte før

de ber om hjelp eller diagnostisering. Mange ganger er den demente så dement at ingen hjelp er å finne medisinsk.

Folk med demens kan ofte beholde sitt morsmål, men miste sitt andre eller de tillærte språkene. Dette kan skape kommunikasjonsproblemer i familielivet og i omgivelsene dersom folk ikke kan den dementes språk.

Kommuner med få samiske eldre glemmer å involvere samiske demente i sine demensplaner.

Hvilke positive ressurser i samisk kultur og samfunnsliv kan styrkes på måter som gir god helse?

Slektstilhørighet er viktig og mange eldre har mange pårørende som tar seg av de eldre.

Hjelpsomme pårørende er viktig.

Samer holder store selskaper når det er barnedåp, konfirmasjon, bryllup, begravelse og inviterer «alle» slektninger. Der møtes folk i alle aldre. Utrolig sosialt og slektninger knyttes nærmere hverandre.

Stor dugnadsånd. Organisering av selskaper gjøres ofte på dugnad.

Det samiske språkets relasjonsbegrepet bestemmer og støtter opp om våre sosiale liv.

Utmarksnæring. Mange, også eldre folk plukker bær så lenge de kommer seg ut til utmarka. Flere driver jakt og fiske som matauk.

Sosiale sammenkomster som «bålturer» så lenge det er barmark, skuterturer på vinteren, perleturer/ ut i nord turer, iešbirgen/ selvstendighet.

Hva kan regjeringen bidra med for å fremme folkehelse og levekår i samiske områder?

Finansiere de utfordringene Sametingets eldreråd gir.

Mearrádus

Sámedikki vuorasolbmuidráđi cealkámušat.

Sámedikki vuorasolbmuidráđi čujuha muhtun erenoamáš hástalusaide:

- **Dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggi fágaolbmuid váilevaš sámi giella- ja kulturgelbbolašvuoha sáhtta dagahit dearvvašvuodaváttuid**

Sámegielaigiidda lea váttis gulahallat fágaolbmuiguin geat eai hálddaš sámegiela, ja erenoamážit dearvvašvuodasuorggis sáhttet das leat hui stuorra negatiivvalaš váikkuhusat, vearrámus dilis lea jápmin boadusin dasa.

Lea stuora dárbu rekrutteret bargiid geain lea sámi giella- ja kulturgelbbolašvuoha. Fágaolbmuid dulkonbálvalus lea hejot huksejuvvon. Ii leat nu buorre ahte oapmahaččat dávjá geavahuvvojit dulkan. Váilot hui ollu bargit geain lea geriatrijalaš gelbbolašvuoha.

Fuoniduvvon fástadoavttirortnet mearkkaša ahte dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusas geavahuvvojit ollu sadjásaččat. Dál go "Nordsjømodellen" adnojuvvo viidát, erenoamážit Davvi-Norgga giliin, de mearkkaša dat ahte ferte fitnat fástadoaktára sadjásačča luhtte jus deaivá leat nu lihkoheapme ahte buohccá dalle go fástadoaktáris lea friddja.

Ollugiin leat traumat maŋŋel garra 100-jagi dáruiduhttináigodaga. Dát sáhtta čuohtat sámi álbmoga álbmotdearvvašvuhtii.

- **Mobilitehta.**

Giliin ja smávva báikkiin lea almmolaš fievrofálaldat áibbas unnimusmearis. Dát buktá stuorra váttisvuodaid vuorasiidda geat dávjá leat isolerejuvvon. Sii eai beasa olggos, eai ge beasa čađahit dárbbalaš doaimmaid nugo omd. gávppašit, fitnat vuoktačuohppi luhtte, bártedoaktára luhtte jna. dahje oassálastit sosiálalaš doaimmain, omd. boarrásiiddeaiivademiin dahje searvečoahkkimiin. Vuorasolbmot, geain leat lagasolbmot, dávjá dárbbášit sis veahki vai besset mátkái. Unnán vuorasolbmui lea TT-koarta (tilpasset transport-kort).

Ollugat vudjet iežaset biillain dassážiin go leat oalle boarrásat, muhto ollu sámi boarrásat illá hálliidit ođasmahttit vuodjinkoartta go ballet ahte eai máhte nu bures dároggiela ahte devdet kognitiiva iskkadeami gelbbolašvuodagáibádusaid mat eai leat sámegillii.

- **Oktovuohta.**

Daddjo ahte oktovuohta lea ođđa álbmotdávda.

Ollu vuorasolbmot orrot okto ja lea unnán oktavuohta olggobealmáilmmiin. Ollu

eretfárren giliin stuorát gávpogiidda lea dagahan ahte ollu olbmui mánát ja lagas sogalaččat orrot guhkin eret sis. "Oro oadjebasat ruovttus" - reformma mielddisbuktá guhkit áiggi okto go eanebut galget orrot ruovttus guhkibut. Sápmelaččaide geat leat oahppan birget ieža guhkimus lági mielde, soaitá oktoáigi gártat vel guhkibun go eanas olbmuide. Olbmuide, geat dárbbasit ruovttubuohtadivššu, mearkašit buorredilliteknologalaš veahkkeneavvut maiddá ahte buohccedivššárat eai fina nu dávjá.

Muhtun gávpogiin ja stuorát čoahkkebáikkiin leat muhtun ruovttuorru sámegeielat vuorrasat geat váillahit organiserejuvvon gallestallanbálvalusa olbmui geat máhttet sámegeiela.

Kvalitehtareformma "Eallit olles eallima" vuodduuvvá eaktodáhtolašvuhtii. Eaktodáhtolaš organisašuvnnaide, main lea unnán várri, lea hástalus jođihit iešguđetlágan doaimmaid vuorasolbmuide, nu go omd. vuorasolbmuid deaivvademiid dahje eará fysalaš deaivvadanbáikkiid.

· Olggobeallái báhcín.

Hui ollu sámi vuorasiin lea unnán dahje heajos digitála gelbbolašvuolta, soaitá juo 60 jahkásaččain ja boarráseappuin. Dat mii dahká vel váddáseabbon oahppat, lea ahte digitála veahkkeneavvut ja buorredilliteknologija dávjá eai hálddaš sámegeiela. Hui ollugat eai sáhte geavahit Helsenorge, Altinn, Nav, Digipost jna. ruovttusiidduid dahje dárbbaslaš bándokobálvalusaid jna. Buot dat dagaha ahte sii gáhččet olggobeallái dahje ahte sii dávjá ožžot veahki juogo lagasolbmui, dahje dađi bahábut summal olbmui, geat muhtumin soitet leat eahpereaččat.

· Veahkaválddalašvuolta ja illasteapmi

Veahkaválddalašvuolta ja illasteapmi lagaš oktavuodain lea maid hástalus sámi vuorasiid gaskkas.

· Fysalaš hárhellan.

Fysalaš hárhellan lea dehálaš buot ahkásaččaide, muhto vuorasiidda soaitá leat vel eambo dárbu jeavddalaččat hárhellat. Lea stuorra hástalus oazžut olbmuid, erenoamážit vuorasiid, lihkadit nu ahte eai stiivvo ja doanggo.

· Biebmodilli.

Badjelmearálaš buoidun lea álbmotdávda mii dađibahábut guoská buot ahkásaččaide, muhto ollugat nai eai bora doarvái go ieža eai máhte ráhkadit doarvái álbmás biepmu. Mánngas ealihit iežaset dušše láibeborramušain ja dávjá eai bora gaskabeivviid.

· Demeansa.

Demeansa lea tabuášši sámi álbmogis. Sámegeielas ii gávdno doaba demensii. Oapmahaččat čiegadit demeanssa ja mánngii nu guhká ahte oapmahaččat leat áibbas váiban ovdal go bivdet veahki dahje diagnosa. Mánngii lea demeansaolbmós nu dementa ahte ii gávdno medisiinnalaš veahki. Olbmot geat ožžot demeanssa doalahit eatnigiela, muhto masset nuppigiela dehe dan giela maid leat oahppan maŋnel. Dat sáhtá dagahit gulahallanválttisvuodaid bearašdilis ja birrasis jus olbmot eai ipmir dan giela maid olmmoš geas lea demeansa hupma.

Suohkanat gos leat unnán sámi vuorrasat, vajálduhttet váldit mielde sámi demeansaolbmuid iežaset demeansaplánaide.

Makkár posiitiiva resurssaid sámi kultuvrras ja servodateallimis sáhtá vugiiguin nannet mat addet buori dearvvašvuoda?

Sohkagullevašvuolta lea dehálaš ja ollu vuorasiin leat ollu lagasolbmot geat áimmahuššet vuorasolbmuid.

Sápmelaččat dollet stuora doaluid go leat gásttašeami, konfirmašuvnnat, heajat, hávdádeami ja bovdejti "buot" fulkkiid. Doppe deaivvadi buot agi olbmot. Lea hirbmat sosiála ja fuolkkit čatnet lagas oktavuodaid. Stuora veahkkálasvuodavuoiŋa. Doaluid organiserejit dávjá nu ahte dahket veahkkálasbarguid.

Meahcceealáhus. Ollugat, maiddá vuorasolbmot, murjeiti go ollejit meahccái. Olusat bivdet ja guolástit biebmolassin.

Sosiála deaivvadeami nugo "dolastantuvrrat" nu guhká go lea bievla, skohtermátkkit dálvet, bearralmátkkit/ Olggos davvin - tuvrrat, iešbirgen.

Máid sáhtá ráđdehus dahkat vai álbmotdearvvašvuotta ja eallindilli buorrána sámi guovlluin?

Ruhtadi daid hástalusaid maid sámedikki vuorasolbmuidráđi dás addá.

016/23

Sámi áirasat fylkkavuorasolbmuidráđiide/Samiske representanter i fylkeseldrerådene

03.10.2023 Vuorrasiidráđi - Eldrerådet

Det skal oppnevnes nye samiske representanter til fylkeseldrerådene. Eldrerådet vil fremme forslag til representanter til fylkeseldrerådene.

I dag er det samisk representant i fylkeseldreråd for Nordland, Troms og Finnmark, og det sentrale eldrerådet i Oslo.

VR - 016/23:

Mearráduš

Sametingets eldreråd sender inn følgende forslag til samiske representanter til fylkeseldrerådene:

Finnmark fylkeseldreråd;

Medlem: Inga Pettersen Lindi

Vara: Laila Somby Sandvik

Troms fylkeseldreråd:

Medlem: Johanne Sommerseter

Vara: Olaf Andersen

Nordland fylkeseldreråd

Medlem: Inge Anders Svonni

Vara: Betty Kappfjell

Trøndelag fylkeseldreråd:

Medlem: Sigbjørn Dunfjell

Vara: Nora Bransfjell

Oslo sentrale edreråd:

Medlem: Ingrid Jåma

017/23

Gulahallan Sámediggeráđiin/Kontakt med Sametingsrådet

03.10.2023 Vuorrasiidráđđi - Eldrerådet

VR - 017/23:

Mearrádus

Sámedikki vuorasolbmuidráđđi ávžžuha sámediggeráđi boahitit boahhte čoahkkimii ja ságastallat ášši birra.

Vedtak

Sametingets eldreråd oppfordrer sametingsrådet til å delta på neste møte i eldrerådet for å diskutere saken.

018/23

Čoahkkin Sámedikki nuoraidráđiin/Kontakt med Sametingets ungdomsråd

03.10.2023 Vuorrasiidráđđi - Eldrerådet

VR - 018/23:

Vedtak

Vedtak

Eldrerådet ønsker et fellesmøte mellom SUPU og eldrerådet i 2024.

Mearráduš

Sámedikki vuorasolbmuidráđđi háliida oktasaš čoahkkimii SáNuL ja vuorasolbmuidráđiin 2024:s.

019/23

Vuorasolbmuidráđđi dain eará sámedikkiin/Eldreráđ i de andre sametingene

03.10.2023 Vuorrasiidráđđi - Eldreráđet

VR - 019/23:

Vedtak

Eldreráđet inviterer representanter for samiske eldre fra svensk og finsk side til et fellesmøte i 2024.

Mearráduš

Vuorasolbmuidráđđi bovde 2024:s sámi vuorasolbmuidáirasiid ruoŧa ja suoma bealde oktasaš čoahkkimii.

020/23

Sámiid Vuorká- Dávvir viesu gaikun/Riving av De Samiske Samlinger

03.10.2023 Vuorrasiidráđđi - Eldreráđet

VR - 020/23:

Vedtak

Eldreráđets medlemmer er bekymret når samiske kulturhus ikke er verdsatt, og hvordan vi forholder oss til gamle kulturinstitusjoner. Vi har ikke så mange gamle kulturinstitusjoner pga andre verdenskrig, derfor er de eldste bygningene viktig for hele det samiske samfunnet og må ikke rives.

021/23

Boahte čoahkkín/Neste møte

03.10.2023 Vuorrasiidráđđi - Eldreráđet

VR - 021/23:

Mearráđus

Sámedikki vuorasolbmuidráđi boahte čoahkkín šaddá odđajagemánu 16. – 18.b. 2024 Lodekis. Dalle maid mearriduvvo 2024 čoahkkínplána.

Vedták

Neste møte i Sametingets eldreráđ blir i Lødingen 16.-18 januar 2024. På neste møte vedtas møteplan for 2024.